

VISI VIENĀ VAI KATRS SAVĀ BALSĪ?

Uldis Blukis

(Referāts, nolasīts Kultūras dienās, 1970. g. 15. februārī, Bostonā)

Iespriests "ALA Žurnāls", 1971. g. maija numurs (#3).

"Baltiešu sadarbība ir viena laba lieta." Nekad neesmu satīcis baltieti, kas to apstrīdētu. Tātad liekas, varētu sagaidīt, ka baltiešu sadarbība ir ļoti plaši izvēsta, regulāra, intensīva, mērķtiecīga. Īstenība rāda ne pārāk mērķtiecīgu sadarbību, kurā piedalās maz sadarbotājiem – arī nedz regulāri nedz intensīvi. Tātad baltiešu sadarbība ir problemātiska. Kāpēc?

Iekams turpinu, ir jāpaskaidro, ka apcerēšu baltiešu sadarbības problēmu, jo sevišķi kultūras laukā, no diletanta viedokļa. Nav citas iespējas, jo neesmu speciālists nevienā ar baltiešu kultūrām vai sadarbību saistītā laukā. Gan nedomāju, ka diletantu gandrīz vienmēr sliktā slava ir arī vienmēr nopelnīta. Mans draugs gleznotājs reiz teica, ka dažu diletantu glezniecībā (bet speciālistu zinātnē) spriedumi esot vērtīgi sava nedogmatiskā viedokļa dēļ. Ceru, ka līdzīgi, kaut mazā mērā, būs arī šoreiz.

Kādēļ šāda, skīetama, pretruna: sadarbībai principiāla labvēlība, bet praktiskas intereses trūkums?

Viens iemesls ir, ka interesei par sadarbību ir jāsaņem ar mūsu pārējām interesēm. Šīs intereses, savukārt, atkarīgas no mūsu pasaules uzskata. Mums apskatāmajā jautājumā ir svarīga eiropējiskā filozofijā plaši izplatītā ievirze, visas parādības izvērtēt ar lineāras skālas (mēroga) palīdzību, kuras vienā galā atrodams vislaunākais, visnevērtīgākais – sauksim to par "elles galu" – un otrā – "debesu galā" – vislabākais, visvērtīgākais, ideālais, utopiskais.

Šī uzskata pārstāvji ir divejādās domās par virzienu, kurā latviešu kultūrai jāmeklē "debesu gals". Vieni domā, ka mūsu ideālajai kultūrai jābūt tīri latviskai. Šie latviešu šovinisti

mēģinā tuvojies ideālajai kultūrai, meklējot latviešu aktivitāti, kaut mikroskopisku, visos iespējamajos kultūras laukos un identificējot latviskos elementus visā kultūras jaunradē.

Latvieši ir maza tauta; tās saskare ar daudziem kultūras laukiem (piem. zinātņi, glezniecību) ir ar ļoti īsu vēsturi; visās kultūrās, jo sevišķi dažos laukos, ir daudz elementu bez jebkādam nacionālām īpatnībām – visu šo iemeslu dēļ augšā minētais šovinstu mēģinājums ir ne visai sekmīgs.

Otrs virziens tādēļ domā, ka ceļš uz ideālo, "debesu gala" kultūru ved caur, vai pat novedīs uz, pasaules kultūru. (Jēdziens "pasaules kultūra" saprotams līdzīgs šaurākajam jēdzienam "pasaules literatūra"). Bet ko gan praktiski mēs saprotam ar jēdzienu "pasaules literatūra"? Tai pieder darbi, kas ir tulkoti daudzās Eiropas valodās un ir plaši pazīstami eiropējiskās izcelsmes kultūrās. Tur, salīdzinot ar angļu, grieķu, latīņu, vācu, franču, krievu valodās sacerētiem darbiem, nav nemaz vai arī ir ļoti fragmentāri pārstāvētas daudzas vecas un tradīcijām bagātas kultūras, piemēram ķīniešu, indiešu, arābu.) Tā redzam, ka otrais virziens gan tiek valā no latviskā šovinisma, bet iestieg eiropējiskā šovinismā (reizēm mēs Amerikā dzīvojošie iestiegam vēl šaurākajā anglo-sakšu šovinismā) un atkal līdz suverēnai, vispusīgai kultūrai netiek.

Kur paliek sadarbība ar igauņiem, lietuviešiem? Latviskie šovinsti to ignorē. Eiropējiskiem šovinstiem liekas, ka iepazīstināt igauņus un lietuviešus ar mūsu kultūru ir pārāk nenozīmīgs solītis ceļā uz mūsu vietu "pasaules kultūrā".

Ko lai atbild šiem divejādiem šovinstiem baltiešu sadarbības atbalstītājs?

Vispirms meklēsim atbildes vēsturē. Neatkarības cīņu laikā no 1918. līdz 1920. gadam baltieši intensīvi sadarbojās politiski un militāri. Divdesmitos gados notika daudzkārtēji mēģinājumi šo sadarbību izvērst uz pastāvīgas bāzes, veidojot vienā vai otrā veidā Baltijas Antanti. Šos mēģinājumus ir sīki aprakstījis prof. Andersons trīs rakstos žurnālā "Lituanus".

Kādi būtu šīs antantes mērķi? Tas tikai netieši vai īsumā izteikts prof. Andersona rakstos: "Rīga cerēja kļūt par Antantes galvas pilsētu ...", "sanitārais kordons starp Krieviju un Vāciju ..." u.tml.

Īsumā, mērķi ir ļoti līdzīgi tiem, kurus sastopam lielvalstu politikā: iespējami liela vara un iesaids pasaulē. Ar šādiem mērķiem 1934. gadā beidzot noslēgtajam Baltijas Antantes līgumam tomēr nekādu praktisku seku nebija 1939. un 1940. gadā. Šodienas gudrais (cits teiktu, pārgudrais) varētu teikt: "Trīs kaķu kopējais spēks var būt lielāks kā viena suņa, bet trīs peļu kopējais spēks ir joprojām daudz mazāks kā viena kaķa." Tātad redzam, ka neatkarīgo Baltijas valstu politiskā un militārā sadarbība nevar daudz mācīt šeit pārrunājamai sadarbībai kultūras laukā.

Protams, ir bijusi arī sadarbība kultūras laukā: esam tulkojuši viens otra grāmatas, mākslinieki brauca (un vēl joprojām brauc) uz kaimiņvalstīm, u.tml. Sarunās ar, piem., koristiem, kuri piedalījušies koncertceļojumos uz Igauniju un Lietuvu, atklājas, ka viņi šādus ceļojumus atcerās ar jaukām jūsmīgas draudzības jūtām pret "likteņa brāļiem" igauņiem un "asins brāļiem" lietuviešiem. Bet lielu mērķtiecību un stingrus pamatus sadarbībai kultūras laukā arī šeit grūti ieraudzīt.

Tā joprojām neatbildēts ir jautājums: "Kādēļ atbalstīt baltiešu sadarbību kultūras laukā?" Mums jāmeklē atbildes jaunos virzienos, ^{meklējums} kurās, būdams zinātnieks, es sāksu ar dažiem bioloģijas slēdzieniem par kopību (angļu "community" nozīmē) ~~un~~ eksistences iemesliem.

Sāksim ar ļoti vienkāršu novērojumu: atšķirīgu individu un sugu skaits augu un dzīvnieku pasaulē ir ļoti liels. Tas vēl joprojām pieaug. Tāds ir jau vismaz 3 miljardus gadu ilgušās evolūcijas rezultāts. Man liekas, ka šis rezultāts ļoti pārsteidz eiropējiskās kultūras cilvēku, kurš, sākot ar Platonu un (pagaidām) beidzot ar komunismu, ir mēģinājis atklāt absolūtas patiesības, kas viņam teiktu, kādam jābūt ideālajam cilvēkam, ideālajai sabiedrībai un

kultūrai. Vai 3 miljardi gadu tiešām nav pietiekami ilgs laiks, lai izveidotos ideālais, perfektais dzīvnieks? Ka es ^{eksistē} mēģināju ^{mi} izvairīties no pretrunām starp eiropējisko filozofiju un šo dabas aspektu, liecina Darvina dabiskās izlases teorijas plaši izplatītais vulgarizējums: "Spēcīgākais uzvar". "Visspēcīgākais" - tas ir zināmā veidā "ideālais" - paliktu dzīvs pēc pēdējās cīņas. Tātad pretrunas galu galā nav? Tomēr tāda ir: Darvina teorijas angļu valodas formulējums: "Survival of the fittest" pareizi jātulko apmēram šādi: "Pārdzīvo tie, kas vislabāk iedarbojas (savā apkārtnē)". Ekoloģija mums savukārt māca, ka tur, kur florai un faunai ir visstabilākā eksistence, kurā tā vissekmīgāk izmanto neorganiskās dabas dotās iespējas, iedarbošanās veidu ir ļoti daudz. Tādēļ dažādās dzīvnieku un augu sugas var izvairīties no savstarpējās cīņas par eksistenci; katrai no tām ir sava niša, kas atšķiras no citu sugu nišām. Dažādās sugas gan ir ļoti komplicēti un daudzpusīgi saistītas ar savstarpējiem pakalpojumiem (piem., augi ražo skābekli, kurš nepieciešams dzīvniekiem). Tātad daba ir atteikusies saviem mērķiem izmantot eiropējiskās filozofijas ieteikto stratēģiju: radīt ideālo būtni. Dabas stratēģija ir: radīt dažādas nepilnīgas, ierobežotas būtnes, kuras, viena otrai palīdzot, var sasniegt vairāk kā katra atsevišķi. Ņemot vērā jau Platona ievēroto un modernās zinātnes apstiprināto vielas (no kuras daba veido augus un dzīvniekus) īpašību - nepilnību, šī dažādības stratēģija liekas esam pārkāpta.

Vienas sugas individu atšķirības arī kalpo dažādības stratēģijai vairākos veidos. Mums svarīgs tikai viens no šiem veidiem: individu atšķirība ir viens pamatnoteikums sabiedrības pastāvēšanai. Individu atšķirība, līdzīgi kā tas bija ar sugu atšķirību, palīdz pārvarēt individu nepilnību: desmit dažādi individu, sabiedrojoties un viens otra darbību papildinot, paveic vairāk nekā desmit neatkarīgi individu. Šādi izmantotu dažādību var vērot pat tik primitīvās sabiedrībās kādas ir bišu saimes.

Tikai pavisam nesen evolūcijas gaitā ir parādījusies jauna veida sabiedrība – cilvēku sabiedrība. Tās īpašā iezīme ir valoda. Jau primitīvais cilvēks atklāja, ka no valodas elementiem – vārdiem – var veidot jaunu pasauli, kurā mīt, piem. Dieviņš, velns, vilkači, dzīvnieki, kas runā, koki ar dvēselēm. Šī reizē jaukā un baismīgā mitu, teiksmu, garu, fantāzijas pasaule primitīvā cilvēka uztverē saplūda ar lietu un norišu pasauli, t.i. Īstenību. Senie grieķi sāka iezīmēt robežas starp mitu pasauli un Īstenību. Pēdējos gadusimtenos skaidri novilktais robežas ir strauji kļuvušas garākas. Bet vēl joprojām šīs robežas ir grūti saskatīt starp Īstenību un šiem mitu pasaulei piederošajiem jēdzieniem: ideālais, perfektais, universālais, utopija, absolūta patiesība. Šo jēdzien vārdā cilvēki ir prasījuši un ņēmuši no cilvēces neizmērojamu upuru skaitu. Komunistu un fašistu koncentrācijas nometnēs, inkvizīcijas pagrabos, krusta karu kauju vietās – tur visur un vēl daudz kur citur var atrast šos upurus.

Domāju, ka ir pienācis laiks novērsties no visa absolūtā un eksistencialistiskā dedzībā koncentrēties uz ierobežoto Īstenību. Ir pienācis laiks atzīt, ka katras kultūras robežas noteic tās paaudzēs sakrātā, katras paaudzes vismaz daļēji pārkāusētā pieredze. Par cik pieredze ir dažāda, par tik kultūras atšķirās viena no otras. Līdzīgi dzīvnieku un augu sugām arī kultūrām katrai ir sava niša. Principā jāpiekrīt amerikāņu antropologam, kurš ieteic aizsargāt apdraudētās kultūras no iznīcības, jo to īpašā pieredze var cilvēcei kādreiz noderēt.

Vai tas praktiski ir iespējams? Liekas, ne vienmēr. Mums visiem zināms, ka kultūras ne tikai tiek iznīcinātas, bet arī iznīkst. Te var runāt par kultūras slimībām. Viena šāda slimība ir mazvērtības sajūta: savas kultūras vērtības tur zemākas nekā kādas citas, šķietami augstākas, kultūras vērtības un eventuāli tās pārņem, aizmirstot savējās. To, man liekas, varēja vērot pagājušā gadsimtena beigās un šī gadsimtena sākumā starp latviešu jaunstrāvnikiem, sociāldemokrātiem: svešās, maz izprastās marksistiskās vērtības tika celtas debesīs, latviskās izsmietas. Vēl viens piemērs: šad un tad tagad runājam, ka latviešu kultūra pierādītu savu vērtību, ja tās ražojumi tiktu pārtulkoti, piem. angļiski un gūtu ievērību starp anglo-sakšiem. Vai

tiešām sekmīgi un populāri tautas dziesmu angliskojumi kaut kādā veidā paceltu jau zināmo šo dziesmu vērtību? Šī iedomātā notikuma galvenā nozīme gan būtu pavisam citāda: tas būtu atklājis angļu valodā un anglo-sakšos jaunas, līdz šim vēl neapjaustas vērtības.

Pabeidzot mazvērtības slimību raksturojumu teikšu, ka tā visbīstamākā mazu tautu un grupu kultūrām. Ar to mirst, piem. Amērikas imigrantu kultūras.

Lielu tautu kultūrām visbīstamākā ir cita - šovinisma slimība. Ar to slimoja, blakus jau pieminētajiem latviešu šovinistiem, vācu mācītāji, kas mēroja latviešu tautas dziesmas ar vācu kultūras mērauklām un atrada tās "blēņu dziesmas" esam. Ar to slimoja mans kolēga, kurš apgalvoja, ka eventuāli un neizbēgami visa pasaule amerikānizēsies. Kultūra, kuru pārņēmusi šī slimība, sastingst, pārtrauc augt, mainīties, nespēj vairs piemēroties mainīgiem apstākļiem un eventuāli krīt tiem par upuri.

Beidzot varam mēģināt atbildēt jautājumam: "Kādēļ atbalstīt baltiešu sadarbību kultūras laukā?" Tas ir nepieciešams, lai latviešu kultūra neslimotu. Veselīgas kultūras augstākais tikums ir visgrūtākais no tikumiem: iecietība. Kur gan vieglāk sākt mācīties iecietību pret mums svešām, nesaprotamām kultūras vērtībām kā ejot pie mums simpātisko un ne tik svešo lietuviešu un igauņu kultūrām?

Veselīga kultūra aug, salīdzinot ar savējām, izvērtējot un ar izlasi asimilējot citu kultūru vērtības, kultūru mijiedarbē veidojot jaunas.

Latviešu kultūrā vienīgo sistemātisko salīdzināšanas darbu ir veikuši, ar ļoti labām sekmēm, baltu filologi. Salīdzināmā baltiešu vēsture var minēt labu, bet vēl ļoti fragmentāru, sākumu: prof. Andersona nesen izdoto vēstures sējumu. Salīdzināmās sabiedriskās zinātnēs arī ir iesākumi, piem. lietuviešu profesora Vardys pētījumi, kas izgaismo faktorus, kuri ietekmē pārkrievošanas procesu Baltijas valstīs. Vai var ko līdzīgu atrast salīdzināmā literatūras, mūzikas, glezniecības kritikā? Še visur darba daudz.

Ierobežotas kultūras var viena otru papildināt. Kā? Analoģisku ierosinājumu varam sameklēt angļu rakstnieka Lawrence Durrell'a romānu tetraloģijā Aleksandrijas kvartets, kur no četriem viedokļiem aprakstīti vieni un tie paši notikumi. Igauna un latvieša saskarā un paraleli rakstīti darbi par igauņu-latviešu kopējām brīvības cīņām varētu būt ļoti interesanti, tāpat kā paraleli darbi par līdzīgiem periodiem baltiešu vēsturē - atmodas laikmetiem, pasaules kariem, utt.

Visbeidzot, mazo tautu īpatnējā pieredze tās dara sevišķi piemērotas - tas mūsu sadarbībai īpašs uzdevums - sargāt pasaules dažādās kultūras no saplūšanas vienā kultūrā, kurai vairs nebūtu iespēja augt. Šī ir veca problēma, kas šodien akūti parādās gluži jaunās, milzīgās dimensijās, jo radio, televizori, filmas ir nojaukuši robežas starp kultūrām, kuras agrāk veidoja laiks un telpa.

Kā veidot jaunas, mūsu laika garam atbilstošas robežas?